

BISTRE, del fr. *bistre* id. [S. XVI], d'origen desconegut. □ 1.ª doc.: 1917, *DORT*.

BISTURÍ, del fr. *bistouri* id., d'origen incert; com que primer va significar 'punyal', és probable que vingui del nom de la ciutat italiana de *Pistoia*, ll. PISTORIA, on fabricaven punyals. □ 1.ª doc.: 1780, document menorquí; *bisturi*, 1839, Lab.

En francès, des de 1462. Conjectures improbables sobre l'origen del mot francès en Sainéan, *Sources Indig.* I, 196; II, 314, i Gamillscheg, *EWFS*, s. v. Tenint en compte que en el francès dels Ss. XV i XVI vol dir 'punyal', i que llavors apareix en les formes *istorie* i *istorit* (veg. Bloch) és raonable de sospitar que sigui alteració d'una variant de l'it. *pistolese* 'punyal' que es fabricava a Pistoia (mot diferent de *PISTOLA* i la seva família), vist que el nom llatí d'aquesta ciutat era *PISTORIA*; segons Petrocchi el toscà Guerrazzi, S. XIX, en les seves novel·les històriques, esmenta el mot *pistorino* precisament en el sentit de 'bisturí'; també l'it. *pistola* sembla haver significat 'daga' en el S. XIV. Aquesta etimologia fou trobada i publicada juntament i independentment per Angelico Prati (en el seu *DEIt.*) i per mi en el *DCEC* I, 466a; Prati hi afegia dades i suggestions d'interès que es poden veure en el seu llibre. Abans, entre nosaltres, s'havia usat amb aquest sentit *escalpel*.

BISURT, -URP, veg. *BAURTA*, i cf. *BDC* XXIII, 277 i Cor., *VocAran.*, p. 23; és versemblant que de la mateixa arrel o del mateix nom d'aquest arbre, passant per *beürta*, es derivin, amb caràcter de col·lectius, les variants fonètiques *baurta*, *burte* (de **burta* potser l'adjectiu *búrtra*) i *bultra*, usuals aquelles a l'Alt Pallars i Andorra, i aquesta a la Noguera; cf. encara *Top. Hesp.* II, 299 i 114; la indicació «Empordà» en *AlcM* sembla només fundada en la lamentable confusió que fa pertot aquest dicc. entre aquella comarca i la de Blanes, tan llunyana, del parlar de la qual es considera representatiu Jq. Ruyra, que una vegada usà *bultra*; però ni a Blanes no crec que s'hagi usat això, i Ruyra en aquest cas sembla fundar-se en una dada indirecta del mot pirinenc, que altrament sembla confondre poc o molt amb *boldró* i el cast. *bulto*.

Bita, bitar, bitadura, bitó, V. *DCEC* I, 466

BITACOLA, pres del ll. *habitaçulum* 'estatge, habitança', derivat de *habitare* 'habitar', probablement passant pel fr. *bitacle*, *habitacle*, 'estatge' i 'bitàcola'. □ 1.ª doc.: 1726.

En un document d'aquesta data, en la forma *bitacula*, Metzeltin, *Die Terminologie des Seekompasses*, p. 344. L'essencial de la història i dades antigues del mot quedà ja indicat en el *DCEC* I, 466. En català la forma *bitàcola* és ja la del Lab. 1839 i la que emprà Joaq. Ruyra: «Són a sa teua cambra — Hi han baixat perquè allà hi ha sa *bitàcola*: saps? — es rebost, que diguéssim; en Pau ha rebut d'un braç i necessitava draps i benam: a sa *bitàcola* hi ha de tot» (*Pinya de*

Rosa II, 94). En castellà tenim ja *bitàcula* el 1538, *vitàcora* el 1565 i 1578 i en Lope de Vega.¹ Allí el mot ha pres també significats terrestres: pasiego *bitàcula*, *pit-*, 'taverna' (Ga. Lomas). En portuguès *bitàcora* des de 1551, it. *bitàcora*, des del S. XVI (però *bitàcola* a Gènova en el S. XIX). La intervenció del francès és quasi segura, car només allà es comprèn el pas de l'*habitacle* m., a la *bitacle* f. En francès trobem *habitacle* en el sentit d'«estatge, habitatge» des del S. XII, i en el de 'bitàcola', almenys des de 1659 (*Duez*), però deu ser molt anterior, ja que del francès es degué pendre l'angl. *bitacle*, després convertit en *binnacle* per contaminació de *bin* 'caixa'.² La forma francesa va ser castellanitzada en *bitàcora* segons el model de *àncora* al costat de *ancla*. *HABITACULUM* ha deixat descendència en algunes comarques portugueses en forma més pròxima a l'hereditària, i amb aplicacions diferents, jutjant per la toponímia: hi ha tres llocs dits *Vidago*, -os a Tras-os-Montes i un a Guimarães (que ja és *Avidágo* en un doc. de 1258, Silveira, *RLus.* xxxv, 62-3).

¹ «La *vitàcora* y la silla / d'esta nabe capitana, / llebe la prudencia cana ---», *El cuerdo loco*, v. 1373, i veg. nota en l'ed. del *Teatro Ant. Esp.* —

² Skeat s'ho mira com pres del francès; d'altres, com a manlleu del català; L. P. Smith, *Words and Idioms*, p. 24, com pres del castellà. Legoarrant, segons Littré, indicà que el fr. *habitacle* és femení.

Bitadura, V. *bita* *Bitè*, V. *be*

BITLLA, 'peça de fusta tornejada en forma que es tingui dreta, destinada al joc i a diversos usos tècnics': primerament sembla haver designat, en general, un rull o secció longitudinal de tronc d'arbre esbossat, igual que el fr. *bille*; sentit conservat encara en toponímia i en algunes expressions dels bosques; mot del mateix origen insegur que el francès, certament pre-romà però d'etimologia incerta, possiblement cèltica, però més aviat indoeuropea d'una altra procedència. □ 1.ª doc.: escrit *bila*, fi Ss. XIII i XIV; *birla*, 1402; *bitilla*, 1520.

Ja en R. Llull: «enaxí com la mutiva sensual del *bilador*, qui dóna gran cop a la *bila*, no s'acorda ab la mutiva entellectual, qui entén que no cové ésser donat gran colp a la *bila*», *Contemplació*, 366. En el *Poema de la Vida Marina*, de finals del S. XIV, p. p. Massó i Torrents (*RHisp.* IX, 248) no es lleixix netament el ms. ni és ben distint el sentit de la frase, però figura en assonància o en rima amb *vila*, i sembla clar almenys que diu «com jugador les *biles* ---»: es tracta, doncs, ja del joc de bitlles; cosa més clara encara en un doc. de Capellades de c. 1575: «no sie ningú que tinga joch en sa casa, ni cartas, daus, *billes*, pilotes ---» (*BABL* III, 43). També en els dos docs. més antics que registra *AlcM*, però allí en la variant *birlés*: són un doc. d'Igualada de 1402 i un de Pollença de 1408.

És també la forma usada en la més antiga autoritat d'un escriptor conegut, però ací no sé si en